

LÁTÓSZÖG

A *Látószög* című rovatban két kritikus egyazon alkotásról szóló kritikáit közöljük. A műveket elsősorban a kortárs magyar irodalom kínálatából választjuk ki, azonban górcső alá kerülhetnek olyan írások is, amelyek ugyan nem képezik a kortárs magyar irodalom részét, de valamilyen szempontból az olvasók figyelmének középpontjába kerültek.

Reményeink szerint az eltérő irodalomszemlélettel rendelkező kritikusok, függetlenül az alkotások menedzseltségétől, kiemelik azok esztétikai értékeit, vagy éppen éles bírálatot közölnek róluk. A különböző nézőpontokból született kritikák nemcsak az egyes alkotások értelmezhetőségét gazdagítják, de párbeszédet is folytatnak egymással, a művekkel és az olvasókkal, elvetve minden kizárólagosságot.

Úgy véljük, hosszú távon sem a szándékolt elhallgatás, sem az agyonreklamozottság nem tesz jót egy alkotással, a befogadó, értő, értelmező kritika azonban újabb olvasókhoz és olvasatokhoz segítheti a műveket.

NÁDAS PÉTER:

Párhuzamos történetek 1–3.

*A néma tartomány; Az éjszaka legmélyén;
A szabadság lélegzete*

(Jelenkor Kiadó, 2005)

EPPUR SI MUOVE

A *Párhuzamos történetek* gazdag recepciója külön elemzés tárgya lehetne, annyi azonban első áttekintésre is megállapítható, hogy valamennyi kritikus első reakciója a megdöbbenés. Mi váltja ezt ki? A szokatlanul nagy terjedelem, amely mégis befejezetlenséggel párosul; az összetett téridő-szerkezet, amely sehogy sem tűnik logikusnak; az elvarratlan cselekményszálak pusztá párhuzamossága és az analógiák, koincidenenciák, rímek, amelyek a pusztá párhuzamosságot cáfolni látszanak; a szereplőgárda nem-hierarchikus rendje, ami az

amúgy is szabálytalan, szakadozott cselekményvezetést még jobban szétbontja.

Formailag a regény megfejthetetlen, de a megdöbbenés a tartalmat tekintve sem kisebb. A kavargó szenzualitás-ábrázolás, a mű hol egészen finom, hol durvának tetsző érzékisége analitikus elbeszélés-móddal párosul – ábrázolás és elemzés együtt van jelen, és áttöri egymást. A testiség ilyen, egyszerre közvetlen és közvetett bemutatása – feltárása és vizsgálódó letapogatása – példa nélküli a magyar irodalomban. Vannak, akik a trágárnak érzett egyenes beszéden botránkoznak meg, a nem illendőnek tekintett szavaknak a magasirodalomba való beemelésén, mások az érzéki élet rideg, szakszerű, olykor medicinális tárgyalásmódját érzik furcsának, nevetségesnek. A test, a nemiség, a szenzuális, szerelmi kapcsolatok és önérzések aprólékosan részletezett, bonyolult, stilisztikailag többrétű körülírásai hol revelatívnak, hol terjengősnek és szórszállhasogatónak tűnnek. Felmerül a kérdés: mi ennek a bizarr „testírásnak” a funkciója? Világos, hogy nem pornográfia, és nem is szerelmes vagy erotikus történet, amit olvasunk – hát akkor micsoda?

Aztán az sem érthető, hogy a regénynek ez a gazdag és igencsak feltűnő érzéki sávja hogyan függ össze a történelmi vonulattal, mely végigmegy a 20. század nagy csomópontjain: első és második világháború, fasizmus, holokauszt, sztálinizmus, 1956 és a megtorlás, végül 1989. Miként az sem, hogy hogyan függ össze mindez a kusza társadalmi tablóval, amit a regény nyújt, hiszen minden társadalmi réteg előkerül benne, magyar és német változatban. Továbbá még nagy metafizikai kérdések is felütik a fejüket, például a bűné és a bűnhődésé, a testi és a lelki szerelemé, a szenvedésé, és az Isten-kérdés is felbukkan több (zsidó, katolikus, protestáns, pogány) verzióban. A felvilágosodás, a humanizmus, a pszichoanalízis, a fasizmus, a szocializmus emberképe is fennforog, a szó szoros értelmében forog a regényben. A *Párhuzamos történetek* antropológiája egészen forradalmi is látszhat, bár ugyanakkor „tudtam”-reakciókat is előhív: mintha olyasmi tudást mondana ki az emberről, rólam, rólad, ami titokban mindenkiben ott lakozik, csak valami miatt nem juthat artikulációk közelbe. Egyszerűen szólva: „nem szalonképes” szavak és tartalmak gomolyognak az egész regényben, miként formailag sem „passzol” semmi.

A terjedelmes és szövevényes regényt egészében nagyon nehéz átlátni. A kritika gyakran leragad a részletkérdéseknél, vagy irodalom-

tudományos, esztétikai, filozófiai elméletekkel igyekszik befogni, kezelhetővé, netán megítélhetővé tenni a rakoncátlan művet. A naiv olvasat, mely az élvezet, a dús unalom meg a tanácstalanság között lebeg, és a szakmai olvasat, mely a kanonizálás meg a rég várt nagy mű „trónfosztása” közt imbolyog, a *Párhuzamos történetek* esetében a szokásosnál is jobban széttart.

A naiv olvasat inkább hajlamos megmerítkezni a regény különleges, sokrétű érzékiségében, és hagyni, hogy hasson rá a mű kaotikus, pontosabban a káoszban és belőle szerveződő, mondhatni: folyamatosan és véget nem érőn teremtő struktúrája. Az egyszerű olvasó (például én) érzi, hogy a szerző a káoszban és a káossal dolgozik, azt alakítja, és nem tud munkájának végére érni. A naiv olvasó örömet leli abban, hogy a regény a káoszt az alakulás – fortyogás és csillapulás és kimerevedés, kibontakozás és visszanyelés – fázisaiban mutatja meg. És valóban, a mű sosem „kész”, folyton képződik, anélkül, hogy véglegesülne. (Nem véletlenül nem kapjuk meg a harmadik kötet végén a döntő fontosságú, rég várt záróképet, ehelyett csupán rezge visszfényeket látunk – azt látjuk, hogy nem látjuk! –, nem „jön be”, nem „áll be”, nem véglegesül a vég, a kép.)

Nádas Péter regényének az a legnagyobb, a szakmai olvasást megnehezítő, a laikusokat azonban serkentő különlegessége, hogy egész hatalmas terjedelmében mozog. Ez egy mobilis regény! Nem szilárdul meg teljesen; a szövegfelszín tökéletes megmunkáltsága „alatt” elemi erők lappanganak és dúlnak-fúlnak. A jelentések nem jutnak nyugvópontra (a legvégén legkevésbé, ott egyenesen kitörnek a végtelenbe), és az olvasói tudatban a mű egy folyvást alakuló konglomerátum, valamiféle buzgár képében marad meg. A kompozíciónak köszönhetően olvasás közben nem állapodik meg, amit elolvastunk, hogy reá építsük azt, ami következik, hanem ismételt visszahatások történnek, amelyek utólag megváltoztatják az előzőket, és így szakadatlan revíziókra szorulunk; egyszóval a regényvilág nem szabályosan épül, hanem oda-vissza alakul, megállás nélkül rezeg.

Keresztbe-kasul ugrálnak a motívumok, a reflexió újra meg újra utánuk nyúl és módosít rajtuk, le-föl, ki-be, ide-oda mozognak, közelítenek, távolítanak, pozíciót váltanak a nézőpontok, és az elbeszélő hang is modulál. Egy történetnek vége, és mégsem, másutt föltámad, idegenbe téved, oda hat, oda hal. Még a fő- és a mellékszereplők, legmellékebb szereplők rendje és pozíciója is állandóan változik – főszereplők tűnnek le, aztán valaki a háttérből váratlanul reflektorfény-

be kerül. Írماغja sem maradt a klasszikának – épp ezért klasszifikál-ni is nehéz.

A mű e minősége, originalitása, amely akkor jön elő, ha a szöveg-faktúrán túl belemerészkedünk a regényvilágba, a megdöbbenésen túl a hitelesség érzetét keltheti. Az író, aki így, a káoszba könyökölve ír, és nemhogy nem mindentudó, hanem egyenesen ellentmondásos, aporetikus, és a szilárd alapvetések tekintetében tanácstalan, hitelesen sugározza azt az egzisztenciális és intellektuális feszültséget, ami felülmúlja a „jól fabulált” regények izgalmi fokát. A naiv olvasatban valamiféle ziháló vagy pihegő, igazából talán nem is létező vagy nem realizálható szabadság érzete is kapcsolódhat e minőséghez. Ez a regény lélegzik, élő anyag benyomását kelti.

Precíz, talán hűvösnek tetsző, ám inspirált szöveget olvasunk. Abszolút kidolgozottat, mindazonáltal organikusait, melynek tartalmi érzékenyen érintenek bennünket, hiszen mi voltunk és kilétünk legkényesebb, húsbavágó problémáiról szólnak, azokról, amelyekről nem szoktunk, nem bírunk beszélni. Innen a gyakori „telitalát”-érzés a naiv olvasóban, akár a legparányibb érzéki részletek láttán. Tematikusan a szubjektivitás és a világkonstitúció legintimebb, rezgékeny, ugyanakkor „nehéz” rétegei tárulnak fel. Hogyan alkotjuk meg magunkat, hogyan a másikat, hogy, miből, kiből képezünk világot magunknak, mit is akarunk annyira... Strukturálisan nézve a szöveg-ritmus radikálisan egyéni, nincs minta, műfaji sablon, „ritmusképlet”, melyhez köthető lenne – még Nádas korábbi műveivel sem igen –, és így erőteljesen egy aktuális író lény pulzálását, lélegzetvételt, alkotását, létét, érzelmes gondolkodásának benső ritmusát közvetíti.

Hogy magabiztos, mindentudó elbeszélő lenne, azt semmiképp sem lehet róla mondani, hiszen már a bekezdések és a mondatok rendjéből is látszik, mily esendően saját szerű. Ezenkívül önellentmondásos is, mint minden normális ember. A „mindentudás” lát-szata abból adódik, hogy ez az író (a korábbi meg az értelmiségi Nádasal párhuzamos Nádas) szokatlanul és korszerűtlenül intim viszonyban van az emberi lényvel. Nemcsak belelát intim birodalmába, hanem át is látja, átérzi, és elemezni, megérteni kívánja. Tépetten érzelmes és intellektuális kötődése van az emberekhez, következőképp az emberhez. (Ez ma sem a prózairodalomra, sem a filozófiára nem jellemző; mintha egyenesen a dehumanizálódás korát élnénk.) Emellett egy teljesen más rálátása van a jó öreg test-lélek dualizmusra, erre a kiirthatatlan apóriára, ami új színben tűnik fel a regényben. Nem

ügy, mint ami nincs vagy ami téves, hanem mint a tévedések origója és maga a meghaladhatatlan ős-ellentmondásosság.

A sok-egyenrangú, ha nem is egyforma sok teret, fényt és szót kapó, de valahol mégis egyenlő szereplő, akik nem egy helyen, nem egy időben léteznek, hanem szerteszét, valahogy mégis együtt vannak a regényvilágban. Párhuzamos időkben, terekben, magányunkba zárulva, olykor egymáshoz át-átnézve, vagy sután összehotolva, gyilkosan egymásnak esve – összetereli őket valami közös szerencsétlenség. A regényt belengi a megmagyarázhatatlanul közös sors fátuma, ami lehetővé teszi, hogy ne csak individuumokról, hanem *az* emberről, ne csak benső úrókról-világfoszlányokról, hanem *a* világról is gondolkozzunk.

Az időközön át való közlekedés a mű olvasása közben magától értetőddé válik. A regény egyszerűen megtanítja az olvasójának azt, ami az egyik szereplőben tudássá érlelődött: hogy emlékezés nélkül is itt van, körülöttünk és bennünk a múlt. A posztmodern kor sivár ahistorizmusában, mikor a történelem pusztá érdekesség, nyomasztó, de mégis nagyszerű ez a belátás. A mű időkezelése a tudatba röptet olyasmit, ami tudat alatt amúgy is történik. A tudatalatti történelem, a sejtekbe behúzódtott és a reflexekből, gesztusokból, az életvezetés stílusából kiszóló történelem a *Párhuzamos történetek* (a párhuzamosság szinkronikusan és diakronikusan is értendő) egyik nagy felfedezése.

A karakterábrázolás sem klasszikus, hanem teljesen modern és teljesen nádasi, mégis olyan megragadó plasztikusságot ér el, mint a régi nagy regényekben. Van a szereplők létezésfokában valami szokatlannul intenzív. A rejtőzködéseik és a megmutatkozásaik tánca, játszámája oly drámai, hogy már-már katartikus hatású – ami blokkolja a szokványos erkölcsi reflexiót, ugyanakkor felfrissíti az éthoszt. Ez a klasszikus regényirodalomban is így van, ellenben itt az alakok még sokkal elevenebbek, mert alaposabban és feloldhatatlanabban ellentmondásosak. Ezeknek az embereknek szőrük-bőrük, szaguk, seggük, húsuk-szívük, gyomruk, lágyékuk és ágyékuk van, ezek esznek, zabálnak, szarnak, pisálnak, emésztenek, basznak, finganak, vakaródnak, verejtékeznek és mosakszanak, és a mentális állapotuk természetesen mindentől nem független, és az sem szagtalan-íztelen. A fiziológiai, biológiai, testi mikrorealizmus felettébb összetett figurákká teszi őket – de pont annak okán, hogy ez nem naturalizmus, hanem a pszichés, a kulturális és az intellektuális, szellemi faktorokat a testies realitásba belesomózó, eggyel több dimenziós emberábrázolás. Nádas eltalált

egy olyan szemszöveget, ahonnan nézve a realitás megoldhatatlan testlélek-elegye mozgalmasan, törődve és redőzötten megmutatkozik.

A térrel is történik valami különös. Geopolitikailag meghatározott terekkel van találkozásunk, ezek azonban a nyelvi megformálásnak köszönhetően „átmennek a határon”, látomásokká válnak, a valóságból táplálkozó víziókká, melyek sugallnak valamit. Németország, Magyarország, falvak, városok, pontos vagy megközelítő dátumok – ám olvasás közben megképződik egy paradoxális, nem fixált, kavargó „orbis pictus” is. Az időpontok is transzformálódnak, mintegy örökkévalósulnak, miközben nem merednek meg; az idő nem ciklikus, de nem is lineáris. Ezt a nem tradicionálisan felvett metafizikai dimenziót (azt tehát, ami „túl van” a konkrét Magyarországon, Németországon, a nagyon is konkrét 20. századon, de nincs vallási, filozófiai kerete) Nádas nem mítoszokkal, allegóriákkal vagy szimbólumokkal jelzi-kutatja, hanem sugallatosan érzékelteti egy-egy sávját – ameddig vallás, filozófia és költészet *nélkül*, szabad szemmel, prózában el lehet látni, s ameddig el lehet jutni az érzékek és az „érzett gondolat” legvégső csápjáival.

*

A párhuzamos történetek, amint végigfutnak a három kötetben, s ahogy az olvasó végigsuhan rajtuk, lapoz és lapoz, visszalapoz, köteteket cserél – meggörbülnek. Mivel a visszacsatolások, átkötések számosság, és még a felületes olvasó is elvégzi e műveletek nagy részét – visszajár az agya, hátra- és átköt, kombinál –, ezek a párhuzamosok behajlanak, és végül kört alkotnak, mint a meridiánok. Glóbuszá állnak össze az olvasói képzeletben. Tengerekkel, folyókkal, tavakkal, erdőségekkel, dombokkal, hegyekkel, völgyekkel. Nagyvárosokkal és kisvárosokkal, falvakkal, isten háta mögötti tanyákkal. Közelebb is lehet menni: tekintélyes épületekkel, villákkal, bérházakkal és vityillókkal. Kertekkel, lombos fákkal, madarakkal. (Még közelebb: egy rigóval, amint a második költése fölött örökődik.) Halakkal, amint szép ívben a vízbe ugranak, algákkal, moszattal. A homoknak egyszer, a végén, a nedves szemcséit is érezni. A fűnek, a második kötet végén, egészen közletről, lehetetlen közelségből látni a hars zöldjét.

Látni utakat, aszfaltot, földutakat, úttalan utakat a sziklák közt és a bozótban, végtelen síkságot, homokdűnéket, hegyormokat. Látni a Dunát és a Rajnát; meg a Nierset, amint egy hullát dobál. A ko-

mor Északi-tengert és egy másodpercre a babérillatú Adriát. Bányákban is járunk, cseperesző tárnák labirintusában, ahol hirtelen mintha a „pokol torka” nyílna meg, és fenn a magasban, életveszélyes, billenékeny sziklameredélyen. Tikkadt magyar pusztán, ahol vályúban áporodik a víz, és libák gágognak a kés alatt. Amerikába készülünk, a geometrikus felhőkarcolók közé.

Utazunk vonattal, hajóval, autóval, villamoson kapaszkodva, városi busszal, marhavagonban és biciklin. Gyalogolunk, rohanunk, úszunk és kúszunk. Járjuk az utcát Budapesten és Berlinben. Lakunk vidéki, rózsakertes házban, szűk lakókocsiban, pesti bérházak tágas úri lakásaiban, intézetben, keskeny cselédszobában, barakkban és szállodában. Lábunk porban hagy nyomot, vízbe lép, billegő köveken egyensúlyoz és aszfalton trappol. Egy tolokocsi lábtámláján hever. Vagy nincs is – de ebbe már nagyon nehéz belegondolni.

Évszakok váltakoznak szeszélyesen, főleg sok nagy, hisztérikus nyár, sovány, szürke telek, magyar október és november, 1956. december 31-nek latyakja, kegyetlen havaseső az Északi-tenger partján. Fény-képek minden napszaktól: pirkadatok, alkonyatok, delek és ájulatba ejtő délutánok, lassú esték, izgalmas nyáréjszakák.

A párhuzamosok a bioszféránál magasabban, a légköri rétegekben, a troposzférában és az alsó sztratoszférában is meghúzhatók. A mágikus és mitikus képzetektől terhes „ég” a regényben légkörré tisztul. A *Párhuzamos történetek* meteorológiája külön szemlélődés tárgya lehet. A hőmérséklet, a páratartalom, a felhőzet, a szél és a csapadék, azaz a levegő állagának leírása, a szél, különösen a szél mozgásának az ábrázolása mintha a metafizikai szféra makori képmása és helyettesítője volna.

Itt, a párhuzamos egekben nem laknak istenek, szellemek, szimbólumok sem rajzolódnak ki, hanem fények, szelek, fellegek vonulnak, ütköznek, mozognak, jobbra kiszámíthatatlanul, tüneményesen. Az égi, azaz légköri történések az emberiekkel párhuzamosan zajlanak, e fizikai történések leírása azonban irodalmi nyelven történik, és így a nyelv révén valamiféle gyenge interakció, fibrilláció történik a két szféra között. Nem hatások, hanem párhuzamosok közti vibrálás, az ember és a nálánál nagyobb lét – az ég ezt a nagyságot, iradatlanyságot tárja ki – közti, nem is kommunikáció, hanem szavak nélküli, hol együtt-, hol ellenrengés.

A természet közönye tény, viszont az ember is beletartozik ebbe a közönyös, erőszakos, szelíd természetbe, és az irodalmi nyelv, mely

nem ismer tudományos határokat, hanem szabadon mozog a homokszemtől az emberen keresztül a Napig és vissza, ebben az egész természetben kalandozva akarva-akaratlanul összerántja, megforgatja, összenyitja a párhuzamos szférákat. Az irodalmi nyelv, az elbeszélő hang tehát a szellem, mely úgy-ahogy összefogja ezt a burookban született planétát, és ha nem is kommunikációba, de kommunikatív helyzetbe hozza a különböző párhuzamosokat. Mindig a rémes hűvér emberen keresztül, a véres történelmen át, az összetett életvilágokon keresztbe-kasul cikázva.

„Mondom néktek: kell, hogy még khaosz legyen az emberben, hogy táncoló csillagot tudjon szülni” – így Nietzsche *Zarathustra előjáró-beszédében*. A *Párhuzamos történetek* a maga szervezett kaotikusságával, nem hagyományos emberközpontúságával, megannyi pontos észrevételével, melyek a biológiai és történelmi metafizikai szféráig „táncolnak” le-föl, alkalmat ad egészen sajátos, ha úgy tetszik, perverz érzéki mivoltunk, csodás szenzualitásunk tudatosítására, meg arra is, hogy ezt szem előtt tartva újra elgondolkozzunk az egyén, a haza, a kor problémáin túl az ember, a világ, az ég „csillagairól”, tövises jelenségeiről és kétes valóságairól is. A regénynek nincs vége, nincs mindennek vége. Vörösmarty mondta: „Kezdjünk újra túrni és tanulni”.

RADICS VIKTÓRIA

„MICSODA MÉRTÉKTELENSÉG”

A címben idézett vélemény Karla bárónő és Imola grófnő németországi beszélgetését kíséri. Mint a regény annyi más epizódjának esetében, eldönthetetlenül itt is, hogy elbeszélői avagy alaki megjegyzésként. Kommentárként, avagy idézett belső monológként. Akár így, akár úgy, a helyzetből következően a látványra vonatkozik, a magyar hölgy – máskülönben a kormányzó fia, Horthy Mihály jegyese – pávaskodó, feltűnő ruházata, „túlöltözött” voltára. Hogy a bíráló mégis inkább Karla von Thum zu Wolkenstein szava, azt egy korábbi elbeszélő belső monológja sejteti, ahol is „igen elégedetten” mondta magában, hogy a „magyarokból hiányzik a mértéktartás képessége vagy a mértékletesség”, és dühös lesz, igaz, ugyanakkor büszke is a